

Rob Dietz a Daniel W. O'Neil: Enough is Enough: Building a Sustainable Economy in a World of Finite Resources.

1st ed. Abingdon: Routledge, 2013, 256 stran, ISBN: 978-0-415-82095-0.

„Dlouho jsem se chystal napsat knihu na téma ‚dostatek‘ (enough), ale nikdy jsem se k tomu nedostal,“ píše v předmluvě knihy *Enough is Enough* jeden z hlavních představitelů oboru ekologické ekonomie Herman Daly. Téma „akuratní“ velikosti ekonomického systému vůči systému přírodnímu, a tedy problematika „kdy máme dost“ a „kolik už je příliš“ přitom představuje základní pilíř takzvané *steady state economy*, tedy ekonomiky ustáleného stavu – konceptu, jehož promýšlení a popularizaci věnoval Daly podstatnou část svého života. Z jeho myšlenkového dědictví vycházejí i autoři uvedené knihy, Rob Dietz a Dan O'Neil, kteří (krom jiného) aktivně působí v americkém Centru pro rozvíjení ekonomiky ustáleného stavu (*Center for the Advancement of the Steady State Economy – CASSE*). To sdružuje v pobočkách po celém světě vědce i praktiky z různých oblastí (ekonomie, management přírodních zdrojů, environmentální politika a další) se společným zájmem o kritickou diskusi o ekonomickém růstu a rozvíjení jeho alternativ.

Kniha *Enough is Enough* (lze přeložit jako „Až až“ či „Kdy máme dost“, s trochou nadšázky i „Čeho je moc, toho je příliš“) tak rozmnožuje řadu titulů zabývajících se vyvracením (nutno říci, že i v historii ekonomického myšlení spíše marginální) představy, že ekonomický systém může růst donekonečna a že tento růst není limitován přírodními zdroji. První část knihy („Questions of Enough“) tak stručně shrnuje základní argumentaci kritické debaty na téma ekonomického růstu. Z pohledu autorů i relativně malé množství údajů (vývoj globálního klimatu, stav mokřadů, deštných pralesů, oceánů a dalších důležitých ekosystémů), míra nerovnosti v přístupu ke zdrojům a distribuci bohatství či míra zadluženosti na národní i osobní úrovni přesvědčivě ukazují, že současný ekonomický systém přerostl svou optimální mez a funguje jak na úkor systému přírodního, tak i s negativními dopady v oblasti sociální. Zejména druhá kapitola přináší podrobnější argumentaci v jednotlivých oblastech, například známou analýzu Rockströma et al. (2009), která definuje takzvané planetární meze (*planetary boundaries*), tedy ukazatele v devíti klíčových oblastech (například cyklus dusíku a fosforu či okyselení oceánů), které bychom jako lidstvo neměli překročit, pokud chceme zachovat ekosystémové funkce klíčové pro vlastní život.

Z ekosystémového pohledu se tedy jeví jako zásadní měřítko ekonomiky a již zmiňovaný koncept ekonomiky ustáleného stavu, definované jednoduše jako „*ekonomika, která udržuje stabilní úroveň spotřeby přírodních zdrojů a stabilní populaci [...], ve které spotřeba materiálů i energie respektuje ekologické limity a ve které byl cíl růstu HDP nahrazen cílem zlepšování kvality života*“ (s. 45). Ustálený stav tedy znamená zastavení jakéhokoli vývoje, znamená „pouze“ udržování dynamické rovnováhy mezi velikostí přírodního bohatství a kapitálu vytvořeného lidmi. To zahrnuje udržování relativně stabilního (přinejmenším tedy nerostoucího) průtoku materiálů a energie ekonomickým systémem a relativně stabilní (nerostoucí) velikost populace. Naproti tomu objem znalostí, informací, podoba institucí a mnoho dalších věcí se může proměňovat a vyvíjet. Cílem ekonomiky ustáleného stavu tedy není vytvářet stále více, ale dosáhnout udržitelného měřítka a v rámci něj spravedlivé distribuce s důrazem na zvyšování kvality života. Jedni z mála, kdo se zatím pokusili podoby takové nerostoucí ekonomiky podrobněji prozkoumávat, jsou kanadský ekonom Peter Victor (2008) či britský profesor udržitelného rozvoje Tim Jackson (2009).

Další příspěvek k tomuto snažení pak podle autorů představuje právě předkládaná kniha, která se většinu svého rozsahu pokouší vytvořit reálnou vizi nerostoucí ekonomiky a možností přechodu k ní. Druhá část knihy („Strategies of Enough“) tak postupně představuje

současný stav, žádoucí vizi a možný způsob přechodu k uskutečnění této vize v oblastech omezení využívání přírodních zdrojů a produkce odpadů, stabilizace populace, distribuce příjmů a bohatství, reformy peněžního systému, proměny indikátorů bohatství a pokroku, zajištění zaměstnanosti a smysluplné práce a změny fungování obchodních subjektů – firem a korporací. Třetí a zároveň závěrečná část knihy („Advancing the Economy of Enough“) pak prozkoumává další nezbytné okolnosti úspěšné proměny fungování ekonomiky, konkrétně změnu chování spotřebitelů a odklon od materialismu, zapojení politiků, politiků a médií, nutnost mezinárodní spolupráce a možnosti okamžitého aktivního zapojení a iniciace potřebných změn. Poslední kapitola obsahuje také obecnou představu o fungování nové ekonomiky s konečným cílem udržitelného a spravedlivého lidského blahobytu (*well-being*). Základem této ekonomiky je již zmiňované udržitelné měřítko, environmentální hodnoty či vysoká kvalita života a podírají je pilíře politik a strategií, jako jsou limity pro využití přírodních zdrojů, reforma finančního systému a spravedlivá distribuce bohatství (viz s. 194).

Šíře zmíněných témat budí jisté pochyby o možné odbornosti a hlubším vhledu dvojice autorů. Ti hned v předmluvě uvádějí, že obsah knihy není výsledkem jejich soukromého studia – většina myšlenek a zdrojů vychází z příspěvků přednesených na konferenci věnované ekonomice ustáleného stavu v Leedsu v roce 2010. I tak nutno říci, že jde o obavy spíše oprávněné. Autoři se dle vlastních slov snažili vytvořit „*soubor návrhů konkrétních politik k dosažení prosperující, ale nerostoucí ekonomiky*“ (s. x). Nesoustředili se tedy tolik na podrobný rozbor současných problémů, ale spíše na jejich „řešení“. I v této oblasti však kniha spíše naznačuje obrysy možných nových uspořádání, než aby o nich pojednávala přesvědčivě a do hloubky. Narážíme zejména na nekonzistenci argumentace v jednotlivých oblastech. Zatímco například na s. 22–24 autoři zmiňují problematiku ropného zlomu a klesající energetické návratnosti dostupných zdrojů (blíže viz Giampietro – Sorman 2012), na jiných místech textu se blíží pozici technologického optimismu (s. 189), který pomíjí zásadní omezení, jež poplynou z budoucí klesající dostupnosti konvenčních (zejména ropných) energetických zdrojů.

Obdobně související problematiku takzvaného Jevonsova paradoxu (jev, kdy vyšší jednotková efektivita využití energetického či materiálového zdroje – dosažená zpravidla technologickou inovací – nevede k celkové úspoře tohoto zdroje, ale naopak k jeho větší spotřebě kvůli zlevnění jeho použití a vývoje kvalitativně nových typů výrobků; blíže viz Polimeni et al. 2009) autoři v úvodních kapitolách poctivě vysvětlují (s. 39–40). Pak ale jako by na tento jev pozapomněli, když v rámci debaty o zkracování pracovní doby vyjadřují přesvědčení, že lze pracovat méně a přitom udržet současnou výši příjmů a že s touto výši příjmů lze snížit environmentální dopady spotřeby výrobků a služeb „čistšími“ a zdrojově méně náročnými metodami produkce (s. 133–134). Právě poučení z Jevonsova paradoxu přináší vůči této možnosti hlubokou skepsi. Zůstanou-li příjmy vysoké, materiálové, energetické a potažmo také finanční náklady ušetřené v jedné oblasti produkce umožní zvýšit spotřebu v oblastech jiných, a celkové environmentální dopady tedy neklesají, pouze se přesouvají jinam. Technologický pokrok přitom často naopak zvyšuje nároky na využití dalších či nových zdrojů – viz například miniaturizaci výpočetní techniky a související rostoucí poptávku po kovech vzácných zemích.

Autoři sice na jiných místech mluví o nutnosti stanovit takzvané *caps*, tedy celkové absolutní limity na množství vytěžených a spotřebovaných surovin a množství vypouštěných odpadů, navrhuje je ovšem distribuovat občanům a posléze s nimi obchodovat na volném trhu (s. 64–65). O dvě stránky dál (s. 67–68) pak zase přibližují „etiku země“ (*land ethics*) Alda Leopolda, která v kontrastu k tržním nástrojům volá po „*filozofii správcovství a práci vedoucí k zachování zdraví veškeré země, nejen jejich oplocených soukromých kousků*“ (s. 68). Bez hlubšího kritického rozboru předpokladů jednotlivých přístupů a jejich kompatibility tedy narážíme na jakousi koláž v duchu „*anything goes*“, na výčet různých možností od tržních řešení například v podobě plateb za takzvané služby

ekosystémů až po volání po úplně odlišných eticko-filozofických základech našeho obcování s přírodou.

Politické aspekty navrhovaných opatření pak představují plnou výkladní skříň témat a problémů, které kniha neřeší. Rozdílnost socioekonomických procesů a nerovnost vztahů mezi globálním Severem a Jihem, zásadní problematika nastavování limitů pro objem těžby, výroby, spotřeby a ukládání odpadů na globální i regionální úrovni, spolupráce politické reprezentace a médií na proměně současného ekonomického systému – těžko si lze představit témata méně politická. Přestože druhá a třetí část knihy problém přechodu a částečně i jeho politickou rovinu reflektují, obsahově mnoho nových myšlenek či hlubších úvah nepřinášejí. V kapitole „Dost unilateralismu“ se v sekci pojednávající o proměně systému dozvídáme, že „*státy si musí uvědomit limity růstu a pomoci jeden druhému rozvinout ekonomiky ustáleného stavu přenastavením mezinárodního obchodu a větším zaměřením na místní možnosti produkce*“, přičemž tento proces bude podle autorů vyžadovat „*bezprecedentní spolupráci*“ (s. 188). Autoři dále rozebírají spíše historické zdroje a aktuálním teoretickým či praktickým přístupům k vyjednávání na mezinárodním poli se téměř nevěnují.

I když také ve svých počátcích, zajímavější debata na politická i další témata se myslím odehrává na příbuzném poli nerůstu (*décroissance, degrowth*; viz Schneider – Kallis – Martinez-Alier 2010; Martinez-Alier et al. 2010). O vztahu mezi koncepty nerůstu a ekonomiky ustáleného stavu pojednává Kerschner (2010), v předkládané knize je téma krátce uvedeno na s. 53–54. Po počátečním lehkém střetu výklad na obou stranách vyústil v tvrzení, že ekonomika ustáleného stavu představuje konečný dlouhodobý cíl. K jeho dosažení je ale v zemích globálního Severu, respektive ve všech zemích, které spotřebovávají více zdrojů, než kolik se v rámci fungování ekosystémů stačí obnovovat, napřed nutná fáze poklesu, tedy zmenšení zdejších ekonomik. Tímto plánovaným a poklidným (viz Latouche 2012) poklesem se zabývá právě hnutí *degrowth*, česky nejčastěji, byť obsahově nepřesně (viz Fraňková – Johanisová 2013), překládané jako nerůst.

O nerůstu v poslední době pojednává řada zahraničních odborných publikací a periodik. Například speciální číslo časopisu *Environmental Values* (Vol. 22, No. 2) přináší jak obecnější články týkající se radikálnosti vize přechodu k nerůstové ekonomice a společnosti (Muraca 2013), tak konkrétněji zaměřenou diskusi o problematice nerůstu a demokracie (Asara – Profumi – Kallis 2013), která v tomto případě staví zejména na interpretaci konceptu demokracie a autonomie Cornelia Castoriadis. *Futures* (Vol. 44, No. 6) pak přináší celé číslo věnované politice, demokracii a nerůstu včetně diskuse o ekonomické demokracii (Johanisová – Wolf 2012). Zajímavé téma představuje také nerůstová debata o Kubě jako o jednom z mála příkladů ekonomik, které se na národní úrovni musely velmi rychle vyrovnat s náhlým nedostatkem ropy a prošly (alespoň částečně) koordinovaným nerůstovým procesem (viz Boillat – Gerber – Funes-Monzote 2012; Borowy 2013). Pokud se podíváme na výzkumná témata, která si samo nerůstové hnutí definuje jako prioritní (viz Kallis – Kerschner – Martinez-Alier 2012: 178–179), pro politologickou reflexi se nabízí mnoho prostoru (namátkou například politologicko-antropologické zkoumání společností, které na růstu nebyly závislé, již zmiňované kontroverzní téma stabilizace světové populace v kontextu environmentální udržitelnosti či studium radikálních hnutí zaměřených nerůstovým směrem). Nezbyvá než doufat, že i v českém prostředí vyvolá téma odezvu a diskusi – ideálně kritickou a z pozic naší specifické historické zkušenosti.

Pokud se vrátíme k recenzované knize, s původním záměrem jejích autorů nelze než souhlasit. Je pravda, že dobře promyšlené a sepsané kritiky současného systému již existují (za všechny viz již zmiňovaná, velmi kultivovaná a přesvědčivě napsaná kniha Tima Jacksona *Prosperity without Growth*, 2009), ale textů, které se poctivě snaží podobu nerůstové ekonomiky ustáleného stavu načrtnout v konkrétnějších rysech, je zatím pomálu (i když i takové samozřejmě existují, na makroekonomické rovině viz již uvedený Victor 2008; jinak například Lewis – Conaty 2012; Cato 2012). Je také záhodno, aby se autoři

pokusili přiblížit problematiku přístupným jazykem. Původní dílo Georgescu-Roegeny (1971), jež zdůrazňuje význam termodynamických zákonů pro pochopení ekonomického procesu, představuje sice pořad jeden z argumentačních základů ekologických ekonomů a ekonomek, čtenářsky je však poněkud náročné. Dalymu, kterého jsem zmínila v úvodu, se podařilo myšlenky Georgescu-Roegeny rozvést a zpopularizovat zejména ve čtivé, ale do hloubky promyšlené kritice neoklasické ekonomie a zároveň vizi nové ekonomiky v knize *For the Common Good* (Daly – Cobb 1994), anebo v jedné z nejznámějších učebnic ekologické ekonomie *Ecological economics: Principles and applications* (Daly – Farley 2004).

Předkládaná kniha se snaží o další logický krok – aplikaci principů ekonomiky ustáleného stavu v praktické, uživatelsky přátelské podobě. Hlavní myšlenka knihy, tedy nutnost přehodnotit směřování našeho socioekonomického systému a kombinovat přemýšlení o sociálních a ekonomických cílech se základním předpokladem dlouhodobé environmentální udržitelnosti, je podstatná nejen pro čtenáře z oblastí udržitelného rozvoje, environmentální politiky a zájemce o současné heterodoxní ekonomické směry, ale i pro množství dalších oborů včetně mezinárodních studií. Vzhledem k tomu, že v jednotlivých oblastech kniha nejde do přílišné hloubky, může pro všechny, kdo se s konceptem ekonomiky ustáleného stavu ještě nesetkali, dobře posloužit jako rozcestník současných zdrojů a přehled aktuálních témat. Na svou přístupnou, do hloubky promyšlenou a ucelenou „bibli“ však nerůstová ekonomika ustáleného stavu stále ještě čeká. Kniha *Enough is Enough* tedy může být vnímána také jako hozená rukavice – výzva pojednat vznesené důležité problémy ještě jinak a lépe.

Eva Fraňková

Literatura

- Asara, Viviana – Profumi, Emanuele – Kallis, Giorgos (2013): Degrowth, democracy and autonomy. *Environmental Values*, Vol. 22, No. 2, s. 217–239.
- Boillat, Sébastien – Gerber, Julien-François – Funes-Monzote, Fernando R. (2012): What economic democracy for degrowth? Some comments on the contribution of socialist models and Cuban agroecology. *Futures*, Vol. 44, No. 6, s. 600–607.
- Borowy, Iris (2013): Degrowth and public health in Cuba: Lessons from the past? *Journal of Cleaner Production*, Vol. 38, s. 17–26.
- Cato, Molly Scott (2012): *The Bioregional Economy: Land, liberty and the Pursuit of Happiness*. Abingdon: Routledge.
- Daly, Herman Edward – Cobb John B. Jr. (1994): *For the common good. Redirecting the Economy towards Community, the Environment and a Sustainable Future*. London: Green Print.
- Daly, Herman Edward – Farley, Joshua (2004): *Ecological Economics: Principles and Applications*. Washington: Island Press.
- Fraňková, Eva – Johanišová, Nad'a (2013): Udržitelný nerůst – nový zastřešující koncept v environmentální argumentaci? *Sociální studia* (v tisku).
- Georgescu-Roegen, Nicholas (1971, dotisk 1999): *The Entropy Law and the Economic Process*. Cambridge – London: Harvard University Press.
- Giampietro, Mario – Sorman, Alevgul H. (2012): Are energy statistics useful for making energy scenarios? *Energy*, Vol. 37, No. 1, s. 5–17.
- Jackson, Tim (2009): *Prosperity without Growth: Economics for a Finite Planet*. London: Earthscan.
- Johanišova, Nadia – Wolf, Stephan (2012): Economic democracy: A path for the future? *Futures*, Vol. 44, No. 6, s. 562–570.
- Kallis, Giorgos – Kerschner Christian – Martinez-Alier, Joan (2012): The economics of degrowth. *Ecological Economics*, Vol. 84, s. 172–180.
- Kerschner, Christian (2010): Economic de-growth vs. steady-state economy. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 18, No. 6, s. 544–551.
- Latouche, Serge (2012): *Malé pojednání o poklidném nerůstu*. Beroun: Za tráti.
- Lewis, Michael – Conaty, Pat (2012): *The resilience imperative: Cooperative transitions to a steady-state economy*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Martinez-Alier, Joan – Pascual, Unai – Vivien, Franck-Dominique – Zaccai, Edwin (2010): Sustainable degrowth: Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm. *Ecological Economics*, Vol. 69, No. 9, s. 1741–1747.

RECENZE

- Muraca, Barbara (2013): *Décroissance: A project for a radical transformation of society. Environmental Values*, Vol. 22, No. 2, s. 147–169.
- Polimeni John M. – Mayumi, Kozo – Giampietro, Mario – Alcott, Blake (2009): *The Myth of Resource Efficiency: The Jevons Paradox*. London: Earthscan.
- Rockström, Johan – Steffen, Will – Noone, Kevin et al. (2009): A safe operating space for humanity. *Nature*, Vol. 461, s. 472–475.
- Schneider, François – Kallis, Giorgos – Martinez-Alier, Joan (2010): Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability: Introduction to this special issue. *Journal of Cleaner Production*, Vol. 18, No. 6, s. 511–518.
- Victor, Peter (2008): *Managing without growth: Slower by design, not disaster*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar Publishing.